

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MÜHENDİSLİK-MİMARLIK FAKÜLTESİ
BÖLGE VE ŞEHİR PLANLAMA BÖLÜMÜ

11. BÖLGE BİLİMİ/BÖLGE PLANLAMA KONGRESİ

Türkiye'de Kentleşmenin Aldığı Boyutlar Ve Kent Yoksulluğunu Yenmek İçin Geliştirilebilecek Dönüşüm Süreçleri

Yrd. Doç. Dr. Tahsin BAKIRTAŞ
Sakarya Üniversitesi İİBF İktisat
Bölümü

Doç. Dr. Erol KÖKTÜRK
Kocaeli Üniversitesi Karamürsel
MYO

Trabzon
21-22 Ekim 2004

SUNUMUN ÇERÇEVESİ

1. Yoksulluk Kavramına Küresel Bir Bakış

2. Türkiye'de Yoksulluk Göstergeleri

3. Mekandaki Yansıma Örnekleri

3.1 Gecekondu ve İmara Aykırı Yapılaşma

3.2 Tarım Arazilerinin Yapılaşma Baskısına Girmesi

3.3. Ormanların Yağmalanması

3.4. Kıyılarda Sorunlar

3.5. Depremler ve Sorumsuzluğun Sonuçlarının Acı Sonucu

4. Sonuç

YOKSULLUK KAVRAMINA KÜRESEL BİR BAKIŞ

Günümüzde,

- ❑ Yoksulluk,
- ❑ Açlık,
- ❑ Eşitsizlik

sorunları küresel boyut kazanmış sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Birçok kurum kronik yoksulluğun (açlığın) nasıl azaltılacağı, yoksulluğu yenmek için nasıl politikalar geliştirilebileceği üzerinde yoğun bir biçimde tartışma yapmaktadır.

Kronik yoksullukta yaşayan insanlar, ekonomik büyümenin ve gelişmenin en az faydasına sahiptirler. Kronik yoksulluk, tüm bölgelerde yaşanmaktadır. Kronik yoksul insanlar farklı konumdadırlar. İnsanlar iş buldukça çalışıyor ve çok düşük ücretler alıyorlarsa, ya da hiçbir iş yapamıyorlarsa, gelirden ve dolayısıyla zorunlu yaşam standartlarından da güvencesiz yaşamaktadırlar. Parasal yoksulluk, eğer kamu desteği de yoksa yaşam yoksulluğuna dönüşmekte ve toplumsal bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda “kronik yoksulluk” ve “kronik yoksul” kavramları homojen bir insan grubunu tanımlamamaktadır.

Kronik yoksullukta yaşayan insanları iki farklı grupta toplayabiliriz:

Birinci gruptaki insanlar, sağlık, yaş, fiziksel ve zihinsel sakatlık nedeniyle uzun dönemdir ekonomik faaliyette bulunmamaktadırlar. Bu tür insanların yoksulluklarına, kamu desteği olmaksızın bir are bulunması söz konusu değildir.

İkinci gruptaki insanlar, ekonomik faaliyette bulunmakta, fakat yoksulluğu yenecek gleri bulunmamaktadır. Bunun nedenleri, çalışma süresi yetersizliği ve çok düşük ücretle çalışmaları, verimli varlıklara erişme olanaklarının olmaması ya da sosyal engeller gibi nedenlerdir.

Global Cronik Poverty Report 2004-05 Raporu'nda yapılan bu ayrımın ötesinde özellikle ekonomik faaliyette bulunmama durumu, bu gibi etkenlerin yanında küresel ekonomik sürecin ortaya çıkardığı krizler, tarımsal nüfusun kentlere yönelmesi, varoşlaşma, teknolojinin edinim ve kullanımındaki zorluklar gibi etkenlerle ortaya çıkan "**piyasanın dışladığı insanların kronik yoksulluğu**" da, kanımızca önemli bir ayrım olarak görülmelidir.

Piyasa odaklı yaklaşım, kırsal alandaki düşük verimliliği öne sürerek ve piyasa fiyatını geçerli kılarak tarımdan geçinen insanların önemli bir kısmının mevcut bilgi ve becerileriyle kentlere göç etmesine neden olmaktadır. Kentlere gelen bu yeni insanların eğitim düzeyi oldukça düşük olup, yeni bir iş becerisi elde etmeleri de o kadar kolay değildir. Diğer yandan küreselleşme teknolojik devrimle yeni sürecini sürdürmektedir. Bu bağlamda teknolojiyi edinemeyen ve kullanamayan, hatta kullansa da dil sorunu nedeniyle yeterince kullanamayan insanları da gene piyasa dışlamakta ya da çok düşük ücretle çalıştırmaktadır. Bu bağlamda hem tarımsal yapıdaki değişim, hem de teknolojik yapıdaki değişim süreci "**piyasanın dışladığı insanlar**" kümesindeki "**kronik yoksulluğu**" artırmaktadır.

World Development Report 2000'de "sürekli yoksul olanlar, bazen yoksul olanlardan azdır" genel varsayımına Cronic Poverty Report 2004-05'de karşı çıkılmaktadır. Kronik yoksullukta yaşayan insanların global sayısının arttığı ileri sürülmektedir. Bu raporda, "ülkeler içindeki yoksulluk dinamikleri hakkındaki bilginin sınırlı olduğu" ve aynı zamanda yoksulluk ölçütü olarak günde 1 Dolar'lık harcama sınırı kavramında birçok değişimin olduğu" ileri sürülmektedir. Bu nedenle, bazı ülkelerde yoksulluğun büyük bir kısmı tahmin edilebilir olsa bile, karşılaştırma ve doğruluklarına ilişkin önemli sorunlar vardır. Verilen ve geçerli tahmin edilen veriler, yaklaşık tahminler olup coğrafik uyumsuzlukları söz konusudur.

Birçok çalışmada sözü edilen maddi yoksulluk, gelir, harcama ya da tüketim ölçümüne göre yoksulluk hattı, "parasal" terimi ifade eder. Bu uygulama kronik yoksulluğun ölçümünde sıklıkla kullanılır. Ancak parasal olmayan göstergeler de kronik yoksulluğun ölçümünde önemli ölçütlerdir. Varlıklarla sınıflandırılmış hane halkları ayrımı, zengin ve yoksul arasındaki büyük açık, alışılmış harcama yönteminden daha iyi açığa vurur ve aynı zamanda daha istikrarlı bir durumu yansıtır. Örneğin bir varlık endeksi, hane halkı varlıkları ve barınma kalitesi, kamu malları ve toprak gibi bileşimlerden oluşmaktadır.

Küreselleşme her ülkeye ve her yurttaşa olanaklar, fırsatlar yaratan bir süreç değildir. Bu bağlamda, çevre ülkelerdeki var olan duruma baktığımızda;

Genel eğilimler bakımından ekonomik büyüme söz konusu olsa da, birçok çevre ülkede özellikle Afrika hattındaki çok düşük gelirli ülkelerde verimlilik düşük, büyüme durgun ve işsizlik yüksektir. Diğer yandan, Cronic Poverty Report 2004-05'e göre Çin ve Hindistan'ı da içeren 32 gelişmekte olan ülkede 389-727 milyon insan günde 1 Doların altında yaşamaktadır. Bu yeni analizinin detaylarına baktığımızda ise, 300 ve 420 milyon insan kronik yoksulluk yaşamaktadır. Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Pakistan, Filipinler, Rusya ve Vietnam gibi ülkelerin bir çoğunda, en yüksek yoksulluk oranları mevcuttur.

TÜRKİYE'DE YOKSULLUK GÖSTERGELERİ

DİE'nin 13.4.2004 tarihli haber bülteninde yer alan "2002 Yoksulluk Çalışması Sonuçları"na göre Türkiye'de bireylerin % 1,35'i gıda harcamalarını içeren yoksulluk sınırının altında iken, % 26,96'sı gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. 2002 yılında Türkiye'de yaklaşık olarak 926 bin kişi gıda yoksuludur.

	Yoksul	Birey	Sayısı	Yoksul	Birey	Oranı (%)
	Türkiye	Kent	(Bin)	Türkiye	Kent	Kır
Gıda Yoksulluğu	926	376	550	1,35	0,92	2,01
Gıda ve Gıda Dışı Yoksul	18441	9011	9429	26,96	21,95	34,48
Kişi Başı Gün 1\$'ın Altı	136	10	126	0,20	0,03	0,46
Kişi Başı Gün 2.15\$'ın Altı	2082	971	1111	3,04	2,37	4,06
Kişi Başı Gün 4.3\$'ın Altı	20721	10106	10615	30,30	24,62	38,82
Görelî Yoksulluk	10080	4651	5430	14,74	11,33	19,86

Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Yoksulluk Oranları (DİE 2004)

Hane halkı bireylerinin eğitim durumlarına göre yoksulluk oranlarına bakıldığında, eğitim durumunun yoksulluğu en iyi açıklayan değişkenlerden biri olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, eğitim durumu yükseldikçe yoksul olma riski azalmaktadır. Gerek kırsal, gerekse kentsel yerlerde eğitim durumunun artması yoksulluk riskini azaltmaktadır. Buna göre, toplam nüfus içindeki oranları da dikkate alınarak eğitim durumlarına göre yoksulluk oranları incelendiğinde, Türkiye geneli için % 11,27'lik nüfus payına sahip okuryazar olmayan bireylerde yoksulluk oranı % 41,07 iken, % 3,79'luk nüfus payına sahip yükseköğretim, fakülte ve üstü eğitilmiş bireylerde yoksulluk oranı % 1,57'ye düşmektedir. Aynı oran, kırsal yerlerde sırasıyla % 46,42 ve % 4,37'ye yükselmektedir. Türkiye genelinde okur-yazar olup bir okul bitirmeyen bireyler için yoksulluk oranı % 34,60 olup bu oran kırsal yerlerde % 41,13'e yükselmektedir.

İstanbul'da ve diğer büyük kentlerimizde, kentleşmenin evrimine paralel olarak ortaya çıkan kentsel yoksulluğun küreselleşmenin bugün geldiği noktayla bağlantılı olarak düşünülmesi gereklidir. Yoksullukla da ilintili olarak ortaya çıkan temel sorunlar olarak şunlar sıralanabilir:

- ➔ Kentsel uyumsuzluk**
- ➔ Gecekondulaşma**
- ➔ Sosyal marjinallik**
- ➔ Sağlıksız çevre**
- ➔ İşsizlik**
- ➔ Kayıt dışı istihdamda artış**
- ➔ Örgütsel suçlarda artış**
- ➔ Kentsel şiddet**
- ➔ Sokak çocuklarında artış**
- ➔ Kadın sorunları**

Bu sorunlara bakıldığında, kent yoksulluğunun yalnızca bir gelir eksikliği olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kent yoksulluğu, yaşamın birçok alanının yanı sıra, özellikle mekan kullanımında kendisini göstermektedir. Bu nedenle Türkiye’de ve İstanbul’da kent yoksulluğunun mekandaki izdüşümlerine, ya da yansımalarına değinmek, kent yoksulluğu tarafından da beslenen kötü mekan kullanım davranışlarının mekandaki yansıma örneklerini ortaya koymak yararlı olacaktır. Bu örnekler, mekan kullanımında yoksulluk-varsıllık olgusunun yansımaları olarak görülmelidir.

MEKANDAKİ YANSIMA ÖRNEKLERİ

Gecekondu ve İmara Aykırı Yapılaşma

Türkiye’de yoksulluk-sürdürülebilirlik ilişkisi incelendiğinde, yoksulluğun bazı durumlarda çevrenin bozulması sonucunda artmasına, bazı durumlarda da çevre üzerinde baskı oluşturmaya ilişkin en somut örnek alanlarından birisini, gecekondu ve kaçak yapılaşmalar oluşturmaktadır. Tarihsel süreç açısından değerlendirildiğinde, gecekondu, ülkemizde, bir büyük kent ve gelişmiş bölge sorunu olarak değerlendirilmektedir

Toplum, gecekondu yapımını, “mülkiyet ihlali” ve “işgalcilik” olarak değil, köyden kente göç eden yoksulların gereksinim duydukları “barınaklarını sağlama girişimi” olarak görme eğilimi içine girmiştir. Kentler yoksulların barınak sorununun çözümünde sürekli yetersiz kalmışlardır. Bu nedenle başlangıçtaki bu masumiyet, “en temel haklardan olan barınma hakkını toplumun kendi kendine çözmesi nedeniyle belki tepki almayan” çözüm, zaman içinde bu mecradan çıkmış ve gecekondu günümüzde kentsel rantların en önemli kaynaklarından biri durumuna gelmişlerdir. Bu nedenle gecekondu gelişiminde iki dönemi ayrı değerlendirmek gerekir:

➔ 1950-1980 dönem: **Masumiyet Dönemi**

➔ 1980 sonrası dönem: **Rant Dönemi**

Sürecin 1950 yılından bu yana aynı çizgide yürümesinde, kuşkusuz 1948 yılından bu yana çıkarılan 17 "imar affı yasası", dolayısıyla siyasal düzlemdeki popülizm yatmaktadır. Bu süreç kesintiye uğramış ya da sona ermiş değildir.

Son zamanlarda parlamentonun gündeminde olan "Kentsel Dönüşüm Yasa Tasarısı" ise, bu perspektifle ve yeni imar affı niyetlerine kesin son verecek bir yaklaşımla hazırlanmış görünmemektedir. Adındaki "kentsel dönüşüm" kazındığında, altından yine "imar affı" çıkmaktadır. Bu da gelecek aflara neredeyse davetiye çıkaran bir yaklaşımdır.

Tarım Arazilerinin Yapılaşma Baskısına Girmesi

Tarımın bir geçim alanı olmaktan çıkması ve kırsal yoksullaşmanın boyutlanması, tarımsal topraklara sahip yoksulların rantın çekiciliğiyle toprakları tarım dışı amaçlarla elden çıkarmalarına neden olmaktadır. Yoksulluğun bu yansıması, yanlış yer seğimi kararları ve “kontROLSÜZ kentleşme”yle, “kıyılaşma”yla da desteklenmektedir.

Tarım, 17 Aralık sonrası için verilecek bir olumlu karar durumunda, AB ile yapılacak görüşmelerde, 31 konu arasında en öncelikli iki konudan birisidir. AB, Türkiye’den %35’ler dolayındaki tarım nüfusunu, %10’lara çekmemizi istemektedir.

Ormanların Yağmalanması

Türkiye’de, 2003 yılına kadar, 201 992.96 km² olan ormanların % 2.3’ü (4 374.19 km²) orman sınırları dışına çıkarılmıştır. Kent yoksulları da, rantılar da, Anayasanın “**orman alanları daraltılamaz ve mülkiyet konusu edilemez,**” hükmünün değişmeden kalmasını istememektedirler. Bundan dolayı, bu anayasa hükmünün değiştirilmesi çabaları ve niyetleri 2003 yılına damgasını vurmuştur. 17 Aralık sonrası gündemin en önemli konularından birisi, yine 2B alanlarının satışlı olacaktır...

Kıyılarda Sorunlar

Kamu taşınmazları ve mal varlıkları arasında son 15 yılda en vahşi saldırıya uğrayan alanlar, **kıyılardır**. Türkiye, çok az ülkenin sahip olduğu kıyı, tarih ve doğanın kaynaşmasından oluşan güzellik avantajını yitirme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kıyılarda mülkiyet ya da kadastro görmemiş alanlardaki zilyetlik hakları, cazip teklifler karşısında yüksek paralarla el değiştirmektedir. Kıyılarımız, yoksulluğun dayanamayacağı parasal tekliflere boyun eğme tehdidi altındadır. Hızlı kentleşme, başta kıyı alanları ve denizler olmak üzere doğal kaynaklar üzerindeki baskıları, atıkların miktarını ve diğer çevre sorunlarını artırmıştır.

Depremler ve Sorumsuzluğun Sonuçlarının Acı Sonucu

Türkiye'de yıkıcı depremlere yol açabilecek çok sayıda diri (aktif) fay vardır. Yüzölçümünün % 92'si, nüfusunun % 95'i ve sanayisinin % 98'i deprem bölgesinde olan Türkiye'de, son yüzyılda magnitüdü (büyüklüğü) 5.0'dan büyük olan toplam 130 deprem olmuştur. Bu depremlerde yaklaşık 80 bin kişi yaşamını kaybederken, 150 bin kişi yaralanmış ve 600 bin konut hasara uğramıştır. 1999 "Gölcük" ve "Düzce" Depremlerinde 20.000'in üzerinde insan ölmüş, 95.000 dolayında ev yıkılmış, toplam yaklaşık 15 milyar dolar ekonomik zarar meydana gelmiştir.

Bu depremler, doğal kaynakların, verimli tarım topraklarının akıl almaz bir sorumsuzlukla tahrip edilmesinin, mekanların plansız-programsız-projesiz yapılaşmaya açılması sonucu ağır bir bedel ödenmesinin tipik örnekleri olmuşlardır.

Türkiye'nin gündeminde şimdi olası İstanbul depremi vardır. Daha doğrusu, "olmalıdır.

Bu somut ve beklenen tehlike karşısında İstanbul için de bazı önlemlerin alınması doğal ve zorunludur. Bu gerçekten yola çıkan İstanbul Büyükşehir Belediyesinin Boğaziçi Üniversitesi (BÜ), İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) ve Yıldız Teknik Üniversitesi (YTÜ)'ne hazırlattığı ve hazırlıkları 8 ay süren "**İSTANBUL İÇİN DEPREM MASTER PLANI (IDMP)**", tartışmaya açılmıştır. Bu belgede İstanbul depremine ilişkin değişik deprem senaryoları yapılmaktadır. Görülmektedir ki, olası bir İstanbul depreminde can kayıpları 70.000'in altında olmayacaktır (İBB 2003: 130). Ancak belgeden anlaşıldığı kadarıyla, gruplaşan üniversiteler, "kentsel dönüşümü" ve "yenileme" ile güçlendirme konunun önceliği ve önemi konusunda anlaşamamaktadırlar.

Marmara-Körfez depremi genel yoksulluk sorunu yanında, özel bir yoksulluk durumu ve sorunu yaratmıştır. Yoksulluk sorunu ve yoksulluğun yok edilmesi, tüm toplumsal, siyasal kategorilerin, tüm bilimsel ve mesleki formasyonların ilgi ve sorumluluk alanıdır. Marmara-Körfez bölgesinde, doğaya ve insanlara haksızlık ederek gelişen kolay 'zenginleşme' sürecini yaratanlar, toplumu fikren, bedenen yoksul ve örgütsüz bırakanlar, patates ve balık üretimini küçümseyip doğanın yapısına aykırı olarak otoyol-otomobil-otoyapı ekenler, planı pilava katıp yiyenler, 100-500-1000 konut hibe ederek topluma olan borçlarını ödeyemez. Savaş gibi, mübadele ve zorunlu göç gibi, acısı ve sorunları kuşaklar boyu sürecek bir sorunla karşı karşıya olduğumuzu görmeliyiz.

Sonuç

Türkiye’de “bölge planlama”, “bölge bilimi” tartışmalarının dayandığı ekonomi politiğın kararlar üzerinde belirleyici etkilerinin olduğu bilinmektedir.

Türkiye mekan kullanımında kritik bir eşiğe gelmiştir. Bu nedenle bölge planlama konusunun akademik bir kavram olmaktan çıkıp, eyleme dönüşmesi gerekmektedir.

Mekanla ilgili her tür planlama eyleminin, günümüzde yoksulluk faktörünü göz önünde tutması gerekir.

Çünkü, “**piyasanın dışladığı insanların kronik yoksulluğu**” diğerk etkilerinin yanı sıra, mekan kullanımı anlamında da geleceğimizi tehdit eden önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.

Piyasanın dışladığı insanların kronik yoksulluklarını ancak kamu kesimi kaynakları ve politikalarıyla giderilebilir. Bu açıdan baktığımızda yukarıda ortaya koyduğumuz mekansal yansımalar bu anlamda önemli göstergelerdir. Kamunun bu anlarda yapacağı düzenlemeler bireylerin direkt olmasa da dolaylı biçimde yoksulluklarının giderilmesine katkı yapacaktır.

TEŞEKKÜR EDERİZ...

**Yrd. Doç. Dr. Tahsin
BAKIRTAŞ**

Doç. Dr. Erol KÖKTÜRK